Cap.4-STUDIUL FUNCŢIILOR CU AJUTORUL DERIVATELOR

ROLUL PRIMEI DERIVATE IN STUDIUL FUNCŢIILOR

Prima derivată a unei funcţii se dovedeşte a fi utilă în studiul intervalelor de monotonie ale funcţiei şi al punctelor de extrem.

Fie f: I→R, o funcţie derivabilă pe intervalul I. Atunci, pentru orice x_0 fixat în I şi orice x *e* I \ $\{x_0\}$, avem

$$\frac{f(x)-f(x_0)}{x-x_0} \geq 0 \Rightarrow f'(x_0)=\lim_{x\to x_0}\frac{f(x)-f(x_0)}{x-x_0} \geq 0$$

Cum x_0 a fost ales arbitrar în I , rezultă f '(x)>0 pentru orice x *e* I.

Am arătat astfel că **derivata unei funcţii crescătoare pe un interval este pozitivă**.

Analog se demonstrează că **derivata unei funcţii descrescătoare pe un interval este negativă**.

Se poate demonstra că **sunt adevărate şi reciprocele afirmaţiilor de mai sus**.

Mai precis, vom enunţa o teoremă care stabileşte legătura dintre semnul derivatei unei funcţii si monotonia acestei funcţii.

Teoremă

Fie f: **I→R,** o funcţie derivabilă pe intervalul I.

Avem: a) ***f ' ≥ 0*** dacă şi numai dacă ***f este crescătoare***.

b) ***f ' ≤ 0*** dacă şi numai dacă ***f este descrescătoare***.

c) Dacă f ' > 0, atunci f este strict crescătoare.

d) Dacă f ' < 0, atunci f este strict descrescătoare.

Observaţie.

Reciprocele proprietăţilor c) şi d) nu sunt adevărate, adică dacă funcţia este strict monotonă, nu rezultă că inegalităţile verificate de derivată sunt stricte

Exemplu, *f*: **R→ R,** *f(x)* = x^3 este strict crescătoare pe R, dar f ‘ se anulează în 0.

Probleme rezolvate.

1. Studiaţi monotonia funcţiei f:R→R, $f(x) = arctgx - x$.

Soluţie.

$$f'(x) = \frac{1}{x^2+1} - 1 = -\frac{x^2}{x^2+1} \le 0$$ deci funcţia este descrescătoare pe R.

2. Aflaţi intervalele de monotonie ale funcţiei f:R→R, $f(x) = 8x^4 - x^2$.

Soluţie.

$f'(x) = 32x^3 - 2x = 2x(4x - 1)(4x + 1)$.
Trecem semnul derivatei şi concluziile privind intervalele de monotonie în următorul tabel de variaţie:

x	$-\infty$		$-\frac{1}{4}$		0		$\frac{1}{4}$		∞
$f'(x)$		$---$	0	$+++$	0	$---$	0	$+++$	
$f(x)$	∞	↘	$-\frac{1}{32}$	↗	0	↘	$-\frac{1}{32}$	↗	∞

3. Demonstraţi că:

a) dacă $f:I \to R$ este derivabilă pe intervalul I, f ' >0 pe I şi nu există nici un interval (a, b) $\subset I$ cu $a < b$ pe care f ' să fie nulă,
atunci f este *strict* crescătoare;

b) dacă f : I→R este derivabilă pe intervalul I, f ' < 0 pe I şi nu există niciun interval (a, b) $\subset I$ cu $a < b$ pe care f ' să fie nulă,
atunci f este *strict* descrescătoare.

Soluţie.

a) Din faptul că $f' > 0$ pe I rezultă că f este crescătoare. Dacă presupunem că f nu este strict crescătoare, există $a, b, a<b$ astfel încât $f(a) = f(b)$. Atunci, pentru orice $x \in (a, b)$ avem $f(a) \le f(x) \le f(b)$, deci $f(x) = f(a) = f(b)$, adică f este constantă pe $[a, b]$, prin urmare are derivata nulă pe (a, b), ceea ce contrazice ipoteza.

Determinarea punctelor de extrem

Considerăm funcţia f:R→R, $f(x)=\dfrac{x}{x^2+1}$

Derivata ei este $f'(x)=\dfrac{1-x^2}{(x^2+1)^2}$

Din tabelul de variaţie al funcţiei deducem că cea mai mică valoare a funcţiei este $-\dfrac{1}{2}$ (pentru x = -1), iar cea mai mare valoare este $\dfrac{1}{2}$ (pentru x = 1).

x	-∞		-1		1		+∞
f ’(x)		----------	0	++++++++++++++++++++++	0	---------------	
f(x)	0	↘	$-\frac{1}{2}$	↗	$\frac{1}{2}$	↘	0

Spunem că - 1 este punct de minim, iar 1 este punct de maxim.

Un **punct de extrem** poate fi identificat **pe baza semnului derivatei** în vecinătatea punctului respectiv.

Fie f: I →R, o funcţie continuă pe intervalul I şi x_0 din I .

Cazul I: x_0 este un punct interior intervalului I și f este derivabilă pe $(a,b)\setminus\{x_0\}$, unde $x_0\in(a,b)\subset I$.

- Dacă $f'>0$ pe (a,x_0) și $f'<0$ pe (x_0,b), atunci x_0 este punct de maxim.

x	a		x_0		b
$f'(x)$		$+++$		$---$	
$f(x)$		↗	$f(x_0)$ M	↘	

- Dacă $f'<0$ pe (a,x_0) și $f'>0$ pe (x_0,b), atunci x_0 este punct de minim.

x	a		x_0		b
$f'(x)$		$---$		$+++$	
$f(x)$		↘	$f(x_0)$ m	↗	

Cazul II: x_0 este capătul din stânga al lui I și f este derivabilă pe $(x_0, b) \subset I$.

- Dacă $f' > 0$ pe (x_0, b), atunci x_0 este punct de minim.

x	x_0	b
$f'(x)$	$+++$	
$f(x)$	$f(x_0)$ m	$\nearrow$

- Dacă $f' < 0$ pe (x_0, b), atunci x_0 este punct de maxim.

x	x_0	b
$f'(x)$	$---$	
$f(x)$	$f(x_0)$ M	$\searrow$

Cazul III: x_0 este capătul din dreapta al lui I și f este derivabilă pe $(a, x_0) \subset I$.

- Dacă $f' > 0$ pe (a, x_0), atunci x_0 este punct de maxim.

x	a	x_0
$f'(x)$	$+++$	
$f(x)$	$\nearrow$	$f(x_0)$ M

- Dacă $f' < 0$ pe (a, x_0), atunci x_0 este punct de minim.

x	a	x_0
$f'(x)$	$---$	
$f(x)$	$\searrow$	$f(x_0)$ m

Observaţie.

Evident că rezultatele de mai sus nu trebuie memorate, punctele de extrem se citesc simplu din tabelul de variaţie.

♦ **Problemă rezolvată.**

Determinaţi punctele de extrem ale funcţiilor:

a) $f: [2, 4] \to \mathbf{R}$, $f(x) = \sqrt{-x^2 + 6x - 8}$; b) $f: \mathbf{R} \to \mathbf{R}$, $f(x) = |e^x - 1|$.

Soluție. a) Avem $f'(x) = \dfrac{3-x}{\sqrt{-x^2+6x-8}}$, $(\forall)\ x \in (2, 4)$ și $f_d'(2) = \infty$ și $f_s'(4) = -\infty$;

deci f nu este derivabilă în 2 și 4. Tabelul de variaţie este

x	2		3		4
$f'(x)$	$\mid \infty$	$++$	0	$--$	$-\infty \mid$
$f(x)$	0	$\nearrow$	1	$\searrow$	0

Rezultă că 2 și 4 sunt puncte de minim iar 3 este punct de maxim.

b) Avem $f'(x) = \begin{cases} e^x &, x > 0 \\ -e^x &, x < 0 \end{cases}$, iar derivatele laterale în 0 sunt -1 și 1,

deci 0 este punct unghiular. Din tabelul următor, rezultă că 0 este punct de minim:

x	$-\infty$		0		∞
$f'(x)$		$---$	$-1 \mid +1$	$+++$	
$f(x)$		$\searrow$	0	$\nearrow$	

Observații. **1.** Din studiul monotoniei și al punctelor de extrem se pot obține și alte informații despre funcție. Astfel, folosind și proprietatea valorilor intermediare se poate afla imaginea funcției.

2. De asemenea, se poate determina semnul funcției, pe baza unei observații de tipul următor: dacă f este crescătoare pe $[a, b)$ și $f(a) \geq 0$, atunci $f(x) \geq 0$ pentru orice $x \in [a, b)$.

❖ **Probleme rezolvate.** **1.** Pentru funcția $f: \mathbf{R} \to \mathbf{R}$, $f(x) = \frac{x^2-1}{x^2+1}$, aflați intervalele de monotonie, punctele de extrem și imaginea.

Soluție. $f'(x) = \frac{4x}{(x^2+1)^2}$. Completăm tabelul de variație (în care trecem și limitele funcției la capetele domeniului):

x	$-\infty$		0		∞
$f'(x)$		$- - -$	0	$+ + +$	
$f(x)$	1	$\searrow$	-1	$\nearrow$	1

. Funcția este strict descrescătoare pe $(-\infty, 0]$, strict crescătoare pe $[0, \infty)$, 0 fiind punct de minim iar imaginea este $[-1, 1)$.

2. Fie funcția $f: \left[-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2}\right] \to [-1, 1]$, $f(x) = \sin x - x\cos x$.

a) Stabiliți semnul funcției.

b) Demonstrați că funcția este bijectivă.

Soluție. a) $f'(x) = x\sin x$. Tabelul de variație este:

x	$-\frac{\pi}{2}$		0		$\frac{\pi}{2}$
$f'(x)$		$+ + +$	0	$+ + +$	
$f(x)$	-1	$\nearrow$	0	$\nearrow$	1

.

Rezultă semnul funcției:

x	$-\frac{\pi}{2}$		0		$\frac{\pi}{2}$
$f(x)$		$- - -$	0	$+ + +$	

.

b) Funcția este strict crescătoare, deci injectivă. Din tabelul de variație și din faptul că funcția este continuă (deci are proprietatea valorilor intermediare), rezultă că $f\left(\left[-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2}\right]\right) = [-1, 1]$, adică funcția este surjectivă.

3. Dintre toate triunghiurile dreptunghice cu ipotenuza de lungime a, aflați-l pe cel care are perimetrul maxim.

Soluție. Notăm cu x lungimea uneia dintre catete. Perimetrul este $p(x) = a + x + \sqrt{a^2 - x^2}$, unde $x \in (0, a)$. Derivata este $p'(x) = 1 - \frac{x}{\sqrt{a^2-x^2}}$. Se obține tabelul de variație:

x	0		$\frac{a\sqrt{2}}{2}$		a
$p'(x)$		$+ + +$	0	$- - -$	$\vert$
$p(x)$		$\nearrow$	$a + a\sqrt{2}$	$\searrow$	

. Maximul se atinge când o catetă este $x = \frac{a\sqrt{2}}{2}$, adică triunghiul este dreptunghic isoscel.

Aplicație (demonstrarea unor inegalități)

- Pentru a demonstra o inegalitate de forma $f(x) \geq g(x)$, $(\forall)\ x \in I$, unde $I \subset \mathbf{R}$, este interval, studiem, cu ajutorul derivatei, variația funcției $h = f - g$, arătând că h este pozitivă pe intervalul considerat.

❖ **Probleme rezolvate.** **1.** Demonstrați că pentru orice $x \in \mathbf{R}$ are loc inegalitatea:

$$x \operatorname{arctg} x \geq \ln\left(1 + x^2\right).$$

Soluție. Notăm $f : \mathbf{R} \to \mathbf{R}$, $f(x) = x \operatorname{arctg} x - \ln\left(1 + x^2\right)$. Avem $f'(x) = \operatorname{arctg} x - \frac{x}{1+x^2}$. Pentru a stabili semnul lui f', studiem variația lui f' cu ajutorul derivatei sale f''. Avem $f''(x) = \frac{2x^2}{(1+x^2)^2} \geq 0$, deci f' este strict crescătoare pe $\mathbf{R}$. Din tabelul de variație al lui f', rezultă că f' este negativă pe $(-\infty, 0)$ și pozitivă pe $(0, \infty)$.

x	$-\infty$		0		∞
$f''(x)$		$+++$	0	$+++$	
$f'(x)$		$\nearrow$	0	$\nearrow$	

Deci se obține pentru f tabelul de variație:

x	$-\infty$		0		∞
$f'(x)$		$---$	0	$+++$	
$f(x)$		$\searrow$	0	$\nearrow$	

,

de unde rezultă concluzia.

2. a) Demonstrați că pentru orice $x \in \mathbf{R}$ are loc inegalitatea $e^x \geq x+1$.

b) Fie $x_1, x_2, ..., x_n$, numere pozitive cu proprietatea $x_1 x_2 ... x_n = 1$. Demonstrați că $x_1 + x_2 + ... + x_n \geq n$.

c) Demonstrați inegalitatea mediilor *(Cauchy)*: media aritmetică a oricăror numere pozitive $a_1, a_2, ..., a_n$ este mai mare sau egală decât media lor geometrică, adică $\frac{a_1+a_2+...+a_n}{n} \geq \sqrt[n]{a_1 a_2 ... a_n}$.

Soluție. a) Considerând funcția $f: \mathbf{R} \to \mathbf{R}$, $f(x) = e^x - x - 1$, avem $f'(x) = e^x - 1$.

Obținem tabelul de variație

x	$-\infty$		0		∞
$f'(x)$		$- - -$	0	$+ + +$	
$f(x)$		$\searrow$	0	$\nearrow$	

de unde rezultă concluzia.

b) Folosind inegalitatea de la *punctul* a), avem $e^{x_1 - 1} \geq x_1$, $e^{x_2 - 1} \geq x_2$, ..., $e^{x_n - 1} \geq x_n$. Înmulțind aceste inegalități, rezultă $e^{x_1 + x_2 + ... + x_n - n} \geq x_1 x_2 ... x_n = 1$ de unde $x_1 + x_2 + ... + x_n \geq n$.

c) Dacă cel puțin unul dintre numerele $a_1, a_2, ..., a_n$ este nul, inegalitatea este evidentă. În caz contrar, notăm $x_i = \frac{a_i}{G}$, $i \in \{1, 2, ..., n\}$, unde $G = \sqrt[n]{a_1 a_2 ... a_n}$. Avem $x_1 x_2 ... x_n = \frac{a_1 a_2 ... a_n}{G^n} = 1$. Conform *punctului* b), rezultă $x_1 + x_2 + ... + x_n \geq n$ de unde $\frac{a_1+a_2+...+a_n}{n} \geq G$ ceea ce trebuia demonstrat.

EXERCIȚII DE INIȚIERE

1. Folosind derivata, demonstrați că funcțiile definite prin relațiile de mai jos sunt monotone pe domeniul lor de definiție: a) $f(x)=x^3+x-5$; b) $f(x)=2^x$; c) $f(x)=\log_{\frac{1}{2}}x$; d) $f(x)=\log_3 x$; e) $f(x)=\sqrt[3]{x}$.

2. Folosind derivata, aflați intervalele de monotonie ale funcțiilor $f:\mathbb{R}\to\mathbb{R}$ definite prin relațiile următoare: a) $f(x)=x^3-12x$; b) $f(x)=\ln(x^2+1)$; c) $f(x)=\frac{1}{x^2+1}$; d) $f(x)=2^x-2^{2x}$.

3. Folosind derivata, precizați intervalele de monotonie și punctele de extrem pentru funcția de gradul doi $f:\mathbb{R}\to\mathbb{R}$, $f(x)=ax^2+bx+c$ în fiecare din cazurile $a>0$ și $a<0$.

4. Pentru funcțiile definite prin relațiile de mai jos, aflați domeniul maxim de definiție, intervalele de monotonie și punctele de extrem (dacă există):
a) $f(x)=x-3x^3$; b) $f(x)=x^4-2x^2$; c) $f(x)=4x^3-6x^2-24x+1$;
d) $f(x)=e^x-x$; e) $f(x)=xe^x$; f) $f(x)=|x|$;
g) $f(x)=\ln(4-x^2)$; h) $f(x)=\sqrt{x-2}$.

PROBLEME ◆ PROBLEME ◆ PROBLEME

1. Pentru fiecare dintre funcțiile de mai jos, aflați domeniul maxim de definiție, domeniul de derivabilitate, intervalele de monotonie și punctele de extrem (dacă există). Alcătuiți tabelul de variație:
a) $f(x)=x^4-3$; b) $f(x)=x^4-4x$;
c) $f(x)=x|x|-x$; d) $f(x)=\frac{x^2+4}{x^2}$; e) $f(x)=\frac{x^2+1}{x}$;
f) $f(x)=xe^x$; g) $f(x)=x\ln x$; h) $f(x)=\begin{cases} 2x+7, & x\le -2 \\ x^2-1, & x>-2 \end{cases}$;
i) $f(x)=\frac{1}{|x|-2}$; j) $f(x)=\frac{\ln x+1}{x}$; k) $f(x)=\max(2^x, 3^{-x})$.

2. Pentru fiecare dintre funcțiile de mai jos, precizați domeniul maxim de definiție, intervalele de monotonie, punctele de extrem (dacă există) și imaginea: a) $f(x)=x^6+6x$; b) $f(x)=x^2+x|x-2|$; c) $f(x)=\frac{x^2-x+1}{x^2+x+1}$; d) $f:\mathbb{R}\to\mathbb{R}$, $f(x)=\ln(x^2+1)-2\operatorname{arctg}x$.

3. Fie funcția polinomială de gradul trei $f:\mathbb{R}\to\mathbb{R}$, $f(x)=ax^3+bx^2+cx+d$, unde $a\ne 0$. Demonstrați că:
a) f este crescătoare pe $\mathbb{R}$ dacă și numai dacă $a>0$ și $b^2\le 3ac$;
b) f este descrescătoare pe $\mathbb{R}$ dacă și numai dacă $a<0$ și $b^2\le 3ac$.

4. Fie $f:(0,\infty)\to\mathbb{R}$, $f(x)=\frac{\ln x}{x}$. a) Calculați $f'(x)$.
b) Demonstrați că $f(x)\le f(e)$, $(\forall)\, x>0$.
c) Deduceți inegalitatea $x^e\le e^x$, $(\forall)\, x>0$.
(Variantă, *Bacalaureat* 2002)

5. Determinați valorile parametrului real m astfel încât funcția $f:\mathbb{R}\to\mathbb{R}$, $f(x)=(x^2+x+m)e^{2x}$ să fie monotonă pe $\mathbb{R}$.

6. Determinați valorile parametrului real m astfel încât funcția $f:\mathbb{R}\to\mathbb{R}$, $f(x)=(x^2-x+m)e^{-x}$ să aibă puncte de extrem.

7. Aflați valorile lui m pentru care funcția $f:\mathbb{R}\to\mathbb{R}$, $f(x)=3x^5-5(m+1)x^3+15mx+1$ are patru puncte de extrem. Pentru cazul $m=9$, aflați intervalele de monotonie și punctele de extrem.

8. Demonstrați că funcțiile următoare sunt bijective:
a) $f:\mathbb{R}\to\mathbb{R}$, $f(x)=3x^5+5x^3+1$; b) $f:\mathbb{R}\to\mathbb{R}$, $f(x)=x+\sin x\cos x$;
c) $f:[0,\infty)\to[0,\infty)$, $f(x)=2\sqrt{x}-\ln(x+1)$;
d) $f:\mathbb{R}\to\mathbb{R}$, $f(x)=x+\frac{8x}{x^2+4}-4\operatorname{arctg}\frac{x}{2}$; e) $f:\mathbb{R}\to\mathbb{R}$, $f(x)=x-\sin x$.

9. Demonstrați inegalitățile: a) $\frac{x-1}{x}\le \ln x\le x-1$, $(\forall)\, x\ge 1$;
b) $xe^x+1\ge e^x$, $(\forall)\, x\in[0,\infty)$; c) $2\sin x+\operatorname{tg}x\ge 3x$, $(\forall)\, x\in\left[0,\frac{\pi}{2}\right)$;
d) $x^2+2\cos x\ge 2$, $(\forall)\, x\in\mathbb{R}$; e) $\ln\sqrt{x}+\frac{\pi}{4}\ge \operatorname{arctg}x$, $(\forall)\, x\in[1,\infty)$;
f) $1+x+\frac{x^2}{2}<e^x<1+x+\frac{x^2e^x}{2}$, $(\forall)\, x>0$.

10. Demonstrați că pentru orice $x\ge 0$ și orice $n\in\mathbb{N}^*$ are loc inegalitatea:
$$e^x\ge 1+\frac{x}{1!}+\frac{x^2}{2!}+\ldots+\frac{x^n}{n!}.$$

11. Aflați valoarea minimă a sumei pătratelor a două numere dacă produsul lor este 1.

12. Aflați volumul maxim al unui con circular drept înscris într-o sferă de rază 1.